

hede yer alan birer tepe penceresinden başka harime komşu duvarlarla yan duvarlara da ikili pencere gruplarının yerleştirilmiş olduğu görülmektedir; basık kemerli tabhâne girişleri dikdörtgen çerçeveler içine alınmışlardır. Kuzeybatıdaki tabhâne birimine bitişik olan minare kare tabanlı bir kaide üzerinde yükseilir; sivri bir hafifletme kemerinin taçlandırdığı basık kemerli kapısı kuzeye açılmaktadır. Köşeleri üçgen yüzeylerle pahlanmış ve mukarnaslı bir bilezikle donatılmış olan kürsüyü silindir biçimindeki bezemesiz gövde ile mukarnas dolgulu şerefe takip etmek ve minare kurşun kaplı konik bir ahşap külâhla son bulmaktadır. Bıyıklı Mehmed Paşa Türbesi'nin sekizgen prizma biçiminde kubbeli bir yapı olduğu, duvar örgüsünde caminin son cemaat yeri revakındaki gibi beyaz ve siyah taş sıralarının kullanıldığı günümüze kalan izlerden belli olmaktadır. Caminin batısında yer alan 993 (1585) tarihli Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi de yaklaşık aynı özellikleri sergiler.

Fâtiş Paşa Camii bir taraftan, bağımsız girişlerin büyük ölçüde harimden soyutladığı küçük boyutlu tabhâne birimleriyle erken dönem Osmanlı mimarisinin zâviyeli cami geleneğinin sonuna işaret ederken diğer taraftan da XVI. yüzyıl başlarına ait Elbistan Ulucamii ile birlikte, Türk İslâm mimarisinin başlangıcındaki Karahanlı döneminde ilk belirtileri görülen merkezî planlı cami tasarımının yarım kubbelerin devreye girdiği önemli bir aşamasını temsil etmekte, ayrıca merkezî kubbe etrafında dört yarım kubbeli şemanın en başarılı uygulama-

masını teşkil eden İstanbul Şehzade Camii'nin öncülerinden biri olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 34, 199-200; Basri Konyar, *Diyarbakır Kitabeleri*, Ankara 1936, II, 146; Basri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır 1937, s. 119; Usman Eti, *Diyarbakır*, Diyarbakır 1937, s. 67; A. Gabriel, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, Paris 1940, s. 199; K. Baykal – S. Suver, "Diyarbakır Şehri", *Broşür*, Diyarbakır 1942, s. 73; E. Diez, *Türk Sanatı* (trc. Oktay Aslanapa), İstanbul 1955, s. 303; K. Erdmann, *Zur Türkischen Baukunst Seldschukischer und Osmanischer Zeit (Istanbul Mitteilungen, sy. 8, Tübingen 1958'den ayrı basım)*, s. 32; Osman Yalçın, *Diyarbakır*, İstanbul 1959, s. 15; Şevket Beysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Âbideleri*, İstanbul 1963, s. 129; Adil Tekin, *Diyarbakır*, İstanbul 1971, s. 49; Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 65-69, 175-176, 260-263; a.mlf., "Hacı Hamza'daki Türk Eserleri", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, II, İstanbul 1970, s. 128; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1976, s. 178-179; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 247; a.mlf., *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 152-154; Sedat Çetintas, "Anadolu'da Sanat Tetkikleri", *Cumhuriyet*, İstanbul 21 Mayıs 1937, s. 5; K. Baykal, "Fâtiş Paşa Camii ve Minareleri", *Karacadağ*, I/5, Diyarbakır 1939, s. 11-13; a.mlf., "Osmanlıların Diyarbakır'a Gelmeleri Bazı Vesikalar", *a.e.*, IV/39 (1941), s. 233-235; Semavi Eyice, "Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İFM*, XXI/1-4 (1963), s. 47; Ara Altun, "Dört Yarım Kubbeli Cami Plan Şemasının Kaynakları Hakkındaki Görüşler Üzerine", *TKA Dr. Emel Esin'e Armağan*, XXIV/1 (1986), s. 1-5.

M. BAHA TANMAN

FÂTİH SULTAN MEHMED

(bk. MEHMED II).

FÂTİH TETİMMELERİ

Sahn-ı Semân medreselerine talebe yetiştirmek üzere kurulan orta öğretim seviyesindeki sekiz medreseye verilen ad (bk. SAHN-ı SEMÂN).

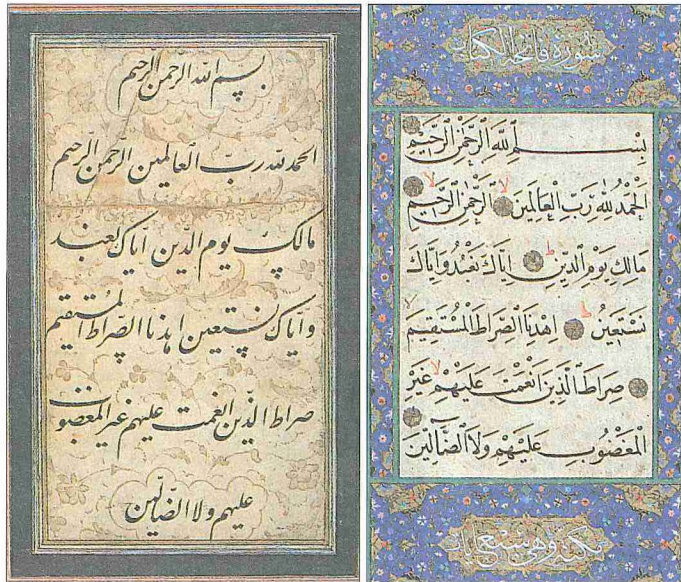
FÂTİHA SÜRESİ

(سورة الفاتحة)

Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi.

Mekke devrinin ilk yıllarında tamamı bir defada inmiştir (Vâhidî, s. 19-20; Zerküşî, I, 207; Süyûtî, I, 30, 34; M. Abdülâzîm ez-Zürkânî, I, 88-89). Bazı kaynaklarda Medine döneminde, yahut önce Mekke'de namazın farz kılındığı esnada, sonra da Medine'de kiblenin tahvili sırasında olmak üzere iki defa nâzil olduğuna dair rivayetlere yer verilmişse de bunlara itibar edilmemiştir (Vâhidî, s. 19-20; Fahreddin er-Râzî, I, 177; Süyûtî, I, 35, 43; Âlûsî, I, 33). Fâtiha'nın Mekki oluşunun iki önemli delili vardır. Bunlardan biri, Mekki olan Hicr sûresinde, "Biz sana tekrarlanan yediyi (es-seb'u'l-mesânî) ve Kur'an-ı azîm'i verdik" meâlindeki âyettir (15/87). Genellikle bu âyette geçen "es-seb'u'l-mesânî" ile Fâtiha'nın kastedildiği kabul edilmektedir (Buhârî, "Tefsîr", I/1; Vâhidî, s. 19-20; Fahreddin er-Râzî, I, 177; Şevkânî, I, 15). İkinci delil de beş vakit namazın Mekke döneminde farz kılınmasıdır. Hz. Peygamber'in, "Fâtiha sûresi (Fâtihatü'l-kitâb) okunmadıkça hiçbir namaz sahih olmaz" meâlindeki hadisinin (Dârimî, "Şalât", 36; İbn Mâce, "İkâme", 11; Tirmizî, "Mevâkîit", 69, 115, 116) gereği olarak farz kılındığı gününden beri namazlarda Fâtiha sûresi okunmaktadır. Ayrıca kaynaklarda Hz. Ali'nin, "Fâtihatü'l-kitâb arşın altındaki bir hazineden Mekke'de nâzil oldu" şeklinde bir sözü yer almaktadır (Vâhidî, s. 19-20; Süyûtî, I, 34-35; Şevkânî, I, 14). Sûrenin fâsıla* sı (ن م) harfleridir.

Fâtiha "açmak, açıklığa kavuşturmak, sıkıntı ve meşakkati gidermek, başlamak" anlamındaki feth kökünden türemiş bir isim olup hâtimenin zıddı olarak "bir şeyin evveli, baş tarafı, başlangıcı, giriş" mânasında kullanılır (Râgîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftḥ" md.; *Lisânü'l-^cArab*, "ftḥ" md.). "Fâtihatü'l-kitâb" tamlamasının kısaltılmış şekli olan Fâtiha Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi ve bir bakıma onun önsözü olduğu için bu adı almıştır. Kur'an'ın tertibi ve yazılması iti-

Ta'lik ve nesih hatıyla yazılmış Fâtiha sûresi

bariyle birinci sûre olması yanında ayrıca namazdaki kıraat rûknünün yerine getirilmesine bu sûre ile başlandığı ve nihayet bir bütün olarak indirilmiş sûrelerin de ilki olduğu için ona bu ismin verilmiş olduğu düşünülebilir.

Elhamd (halk ağzında Elham) Fâtiha sûresinin Türkçe'deki en meşhur adı olup "Süretü'l-hamd" tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Bu adlandırma, sûrenin ilk kelimesi olan "el-hamd" lafzından veya sûrenin bütünüyle hamd mânasını taşımasından kaynaklanmış olmalıdır. Fâtiha'nın çeşitli özelliklerini ifade eden daha başka isimleri de vardır. Âlûsî bunları yirmi ikiye kadar çıkarmıştır (*Rûhu'l-me'ânî*, I, 34). Ümmü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın aslı, özü), ümmü'l-kitâb, esas (temel kaynak), vâfiye (tam, bütün), kâfiye (yeterli), kenz (hazine), es-seb'u'l-mesânî (namazların her rek'atında ve çeşitli vesilelerle tekrarlanan yedi âyet), şûkr, dua, şâfiye (şifa veren) bu isimlerden bazılarıdır (Taberî, I, 107-110; Âlûsî, I, 34; Elmalılı, I, 5-6).

Fâtiha'nın âyet sayısının yedi olduğu hususunda ittifak bulunmakla birlikte başındaki besmelenin sûreye dahil olup olmadığı ihtilâfıdır. Şâfiîler'e göre Fâtiha'nın birinci âyeti besmeledir; son âyeti ise "صراط الذين أنعمت عليهم" ile başlar, "ولا الضالين" ile biter. Hanefîler'e göre besmele Fâtiha'ya dahil değildir; birinci âyet "الحمد لله رب العالمين", son âyet ise "غير المغضوب عليهم" dir. Sonunda söylenen "âmin" sözü Fâtiha'dan bir kelime olmadığı gibi Kur'an'dan bir âyet de değildir.

Fâtiha sûresi, hamdin âlemlerin rabbi Allah'a ait ve mahsus olduğunu bildiren âyetle başlar. Bu âyet, Kur'an-ı Kerim'in nüzül sebeplerinin başında yer alan tevhidî ifade ve ilân etmektedir (Reşid Rızâ, I, 36). Endülüstülî müfessir İbn Cüzey de Fâtiha'nın ilk âyetindeki "rabbi'l-âlemin" terkinin tek başına tevhid akidesini dile getirdiğini, başındaki "el-hamdü lillâh" ile birlikte ele alındığında ise âyetin kelime-i tevhidten daha kapsamlı bir mâna taşıdığını söyler (*Kitâbü't-Teshîh*, I, 57). Bu âyeti Allah'ın esirgeyen ve başıslayan (rahmân ve rahîm), aynı zamanda din gününün sahibi ve hükümrânı olduğunu ifade eden övgü âyetleri takip eder. Allah'ın sonsuz merhametini ve yüce kudretini bildiren giriş niteliğindeki hamd ve senâ âyetlerinin ardından bu yüce kudret sahibi karşısında insanoğlunun durumunu belirleyen âyet gelir. "Biz ancak sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz" meâlindeki bu âyetle üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçilir. İlti-

fat sanatı denilen bu geçiş sadece edebiyat bakımından ifadeye bir incelik ve güzelliğe kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda kulun dindarlığı açısından da çok önemli bir gerçeği dile getirir. Çünkü kişinin mümin bir kul sayılması, ilâhî otoriteye kendi istek ve iradesiyle teslim olduğunu ikrar etmesine bağlıdır. İnsanın kulluğu bu otoriteyi baskı zoruyla değil gönüllü olarak kabullenmiş olmasıyla bir anlam ve değer kazanır.

Sûrede Allah'tan nelerin isteneceği, ayrıca istemenin usul ve âdâbı da öğretilmektedir. Buna göre istemenin şartları önce ne istediğini bilmek, sonra ona gerçekten ihtiyacı olduğunu belirtmek, daha sonra da onu elde etmek için yapılması gerekeni yapmaktır. Böylece gerçek dua, nimeti hayal ve arzu etmek değil o nimete ulaşmanın doğru yoluna girmek ve o yolda sebat edip ilerlemektir. Fâtiha sûresi inanan insana kesin bir düstur ve şaşmaz bir formül halinde hidayetle ibadetin önemini ve ebedî nimetin elde edilmiş yöntemini bildirmektedir. Böylece sûreyi okuyan mümin Allah'a kul olduğunu ifade ve ikrar ettikten sonra kendisiyle yaratıcısı arasında hiçbir aracı bulunmadan doğrudan doğruya ona seslenir. Ebedî saadete ve nihayetsiz nimetlere ulaştırıcı doğruluk ve dürüstlük yolunda ilâhî lutfâ nâil olmuş iyilerin izini takip ederek ilerlerken gazaba uğramışların, şaşırılmış ve sapmışların durumuna düşmemek için Allah'tan hidayet ve yardım ister.

Allah ile kul arasında bir tür sözleşme ve antlaşma olarak da değerlendirilen Fâtiha sûresi Allah-insan ilişkisinin mahiyetini ortaya koyar ve bunun hangi kurallara bağlı olarak sürdürüleceğini öğretir. Ayrıca söz konusu ilişkinin tek taraflı olarak kulun gayretle değil mutlaka Allah'ın hidayet ve yardımıyla sağlanacağını vurgular. Sûrenin ilk yarısı kulun Allah'a hamd ve övgüsünü, ikinci yarısı da onun Allah'tan isteklerini dile getirir. *Şâhih-i Müslim*'de yer alan şu hadis bu diyalogun önemine dikkat çeker: "Fâtiha'yı okuyan kul, 'Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun' dediğinde Allah, 'Kulum bana hamdetti' der. Kul, 'Allah esirgeyen ve başıslayandır' deyince, 'Kulum beni övdü' der. Kul, 'O din gününün hükümdarıdır' deyince, 'Kulum beni yüceltti' der. Kul, 'Biz ancak sana ibadet eder, yalnızca senden yardım dileriz' deyince, 'Bu benimle kulum arasındadır, artık kulum ne isterse olacaktır' der. Kul, 'Bize doğru yolu göster, nimet verdiklerinin yolunu; gazaba uğra-

mışların ve şaşırıp sapmışların yoluna değil' deyince Cenâb-ı Hak, 'İşte bu yalnızca kulum içindir, isteği yerine gelecektir' der" ("Şalât", 38, 40).

Bütün tefsirlerde besmelenin başındaki "bâ" (ب) harfinin "iltisâk" (Allah ile insan arasında ilişki ve bağlantı) anlamı taşıdığına önemle dikkat çekilmiştir. Bu bağlantının bir tarafında ulûhiyyet ve rubûbiyyet, diğer tarafında insanîyet ve ubûdiyyet makamı vardır. Fâtiha sûresinin de bu şekilde iki bölümden oluştuğu görülür. Övgü ve tâzim cümlelerinden meydana gelen ve ulûhiyyete dair olan ilk bölümde Allah'ın insanlara yönelik iltifatının en çarpıcı ifadeleri olmak üzere rab (yapıp yaratan, yetiştirip geliştiren, terbiye eden), rahmân ve rahîm isimleriyle, O'nun mutlak hâkimîyet ve hükümrânlığının âhirette de devam edeceğini belirten "mâliki yevmi'd-dîn" ifadesi yer almıştır. Bütün bu nitelikleri dolayısıyla hamd (her türlü övgüler, güzellikler, yetkinlikler) O'na mahsustur. Dua ve niyaz üslûbunun hâkim olduğu ikinci bölümde insanların Allah'a bağlılıklarının temel unsurları olmak üzere "ibadet" ve "istiâne" kavramları yer almaktadır. Ulûhiyyet bölümünde ifade edildiği üzere insanların bu dünyadaki inanç ve amellerine göre âhiretteki durumlarını rahmân ve rahîm olan Allah'ın şaşmaz adaleti belirleyeceği için yalnız O'na ibadet etmek ve yalnız O'ndan yardım dilemek (istiâne) gerekir. İnsan bu beyanı ile kulluğunu, tevhid inancını, tevekkül ve teslimiyetini, ihlâs ve kararlılığını Allah'a arzemiş olur. Bu seviyeye ulaşan bir iman ve aynı ölçülerle düzenlenen bir amel ve hayat çizgisi "sırât-ı müstakîm"dir. Ömür boyunca bu çizgiyi takip etmenin zorluğu sebebiyle insan bu yolda sürçebilir ve sonuçta kötülöklere rızâ göstermeyen Allah'ın öfkesine mâruz kalmış olan sapmışların yoluna kayabilir. "Bizi doğru yola ilet" sözleriyle başlayan dua cümleleri, bu büyük tehlike karşısındaki aczinin ve kendi kendine yeterli olmadığının bilincine varan insanın âlemlerin rabbi, rahmân ve rahîm olan Allah'a sığınarak hidayetiyle kendisini desteklemesi şeklindeki niyazını ifade etmektedir.

Sûredeki ifadeler çoğul sigasıyla olup müslümanlar için toplum hayatının ve toplumsal dayanışmanın önemini, cemaat ve ümmet şuuruyla birlik ve beraberlik içinde "sırât-ı müstakîm" üzere hareket etmeleri gereğini ortaya koyar. Bu amaca yönelik olarak cemaatle kılınan namazda imamın kıraatinin aynı

zamanda cemaatin kıraati yerine geçmesi Fâtiha'daki bu kapsamlı ifade özelliğinden dolayıdır.

Fâtiha sûresi önce Allah'ı en belirgin nitelikleriyle tanıtmakta ve insanı sağlam bir imanla O'na yöneltmekte, yaratıcıya ve yaratılmışlara karşı sorumluluk duygusuyla hareket etmeyi dinin ve dindarlığın temeli olarak belirlemektedir. Sürenin, insanoğlunu yaratıcısıyla ve hemcinsleriyle uyum içinde yaşatmak şeklindeki evrensel hedefi gerçekleştirilmeyi gaye edindiği dikkate alınırsa onun sadece Kur'an'ın özü değil aynı zamanda bütün hak dinlerin de özü olduğu sonucuna varılabilir.

Bir yoruma göre Bakara sûresi Fâtiha sûresinin açıklamasıdır; başta Âl-i İmrân olmak üzere diğer bütün sûreler de Bakara sûresinin tefsiridir. Nitekim Fâtiha'da Allah'tan hidayet istenir; onu takip eden Bakara sûresi, bu kitabın müttakileri hidayete erdirmek amacıyla gönderilmiş olduğunu bildiren âyetle başlar. Fâtiha'nın Kur'an'ın bir özeti olduğu kabul edilirse onun bütün Kur'an sûreleriyle ilişkili bulunduğu düşünmek mümkün olur. Ancak Kur'an'ın Fâtiha'dan, Fâtiha'nın besmeleden, besmelelenin de başındaki "bâ" (ب) harfinden ibaret olduğu yolundaki rivayet ve iddialar muhtemelen Bâtınlık ve Hurûfîlik tesirleriyle ortaya çıkmıştır. Bunlar, Kur'an âyetlerinin ahkâmını küçümsemeye yönelik amaçlar taşımasından kaygı duyulan ve ciddiye alınmaması gereken beyanlardır. Fâtiha'nın yedi kısa âyetten oluşmasına rağmen konusunun önemi ve mâna zenginliği bakımından Kur'an'ın en faziletli ve muhtevalı sûresi olduğu gerçeği, bu sûreyi Kur'an-ı Kerim'in tamamı yerine ikame etme ve diğer bütün sûreleri gereksiz görme gibi bir kanaate götüren böyle bir Hurûfî-Bâtınî anlayışı haklı çıkarmaz.

Fâtiha'nın Kur'an'daki en büyük sûre olduğu, Tevrat ve İncil'de bir benzerinin bulunmadığı, Bakara sûresinin son âyetleriyle birlikte "iki nûr" diye anıldığı ve geçmişte hiçbir peygambere benzerinin verilmediği, şifa niyetiyle okunduğu takdirde tesirinin görüleceğine dair hadisler vardır (bk. *Müsned*, III, 450; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 12; Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 9, "Tıb", 34; Müslim, "Selâm", 66; Ebû Dâvûd, "Tıb", 19; Nesâî, "İftitâh", 26). Fâtiha'nın faziletiyle ilgili rivayetlere hadis mecmuaları yanında tefsir kitaplarında da geniş yer verilmiştir. Bu sürenin her türlü ha-

yrırlı faaliyetlerin başında veya sonunda, çeşitli vesilelerle tertip edilen meclislerde, merasimlerde, kabirlerde vb. yerlerde dua niyetiyle okunması zamanla Müslümanlığın en köklü şiarlarından biri haline gelmiş, ayrıca hemen bütün tekke ve tarikatların ezkâr ve evrâdi içinde mutlaka Fâtiha'nın da yer alması hususu tasavvuf geleneginde kesintisiz olarak sürdürülmüştür.

Bazı tefsirlerde Fâtiha'ya çok geniş yer ayrıldığı görülmektedir (meselâ bk. Fahreddin er-Râzî, I, 173-290; Elmâlılı, I, 3-145). Öte yandan sûre hakkında müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bunlardan Râgib el-İsfahânî'nin *Tefsîru sûretü Fâtihatü'l-Kitâb* (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2141/1), Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-ûlûm* (Bağdat Evkaf Ktp., nr. 2316-2317), Sadreddin Konevî'nin *İ'câzü'l-beyân fi tefsiri Ümmi'l-Kur'an* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 62), Yâfiî'nin *el-Envârü'l-lâ'ihâ fi es-râri'l-Fâtiha* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 79/1), Molla Fenârî'nin *Aynü'l-a'yân fi tefsiri'l-Fâtiha* (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 33), Zebîdî'nin *eş-Tarîkatü'l-vâzıha ilâ es-râri'l-Fâtiha* (Süleymaniye Ktp., Şâzelî, nr. 103/2), Devvânî'nin *Tefsîrü'l-Fâtiha* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2074/1), Allâmek el-Bosnevî'nin *el-Hâdî* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2096/1), Esad Erbilî'nin *Fâtiha-i Şerîfe Tercümesi* (İstanbul 1327), Habîb b. Ali'nin *Kitâbü miftâhi'l-Fâtiha* (Süleymaniye Ktp., Fâtiha, nr. 2855) adlı eserleri zikredilebilir. Fâtiha sûresini çeşitli yönlerden inceleyen bu tür eserler konusunda Ziya Demir tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftḥ" md.; *Li-sânü'l-Arab*, "ftḥ" md.; *Müsned*, II, 285; III, 450; V, 114; Dârimî, "Şalât", 36, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 12; Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 9, "Tıb", 34; Müslim, "Şalât", 38, 40, "Selâm", 66; İbn Mâce, "İkâme", 11; Ebû Dâvûd, "Edeb", 52, "Tıb", 19; Tirmizî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 1, "Mevâkîf", 69, 115, 116; Nesâî, "İftitâh", 26; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), I, 107-110; Vâhidî, *Esbâbü'n-nü-zûl* (nşr. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân), Beyrut 1411/1991, s. 19-20; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gâyib*, I, 173-177; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 113-114; X, 55; İbn Cüzevî, *Kitâbü't-Teshîl* (nşr. M. Abdülmün'im el-Yûnusî — İbrâhîm Atve İvâz), Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-hadîse), I, 55-59; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an*, I, 21-22; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 207; *Tecrid Tercemesi*, XI, 35-37; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 30, 34-35, 43; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 14-15; Âlûsî, *Raḥu'l-me'ânî*, I, 33-34; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 36; Elmâlılı, *Hak Dini*, I, 5-

6; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-ir-fân*, Kahire, ts. (Dârü lhyâi'l-kütübü'l-Arabiyye), I, 88-89; Abdullah Aydemir, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, İzmir 1981, s. 103-111; Ziya Demir, *İstanbul Kütüphanelerinde Meccut Matbu ve Yazma Fatiha Tefsirleri* (yüksek lisans tezi, 1987), MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. 18515, s. VII-XVI, 1, 8, 36, 54, 85, 108, 139-140; Muhammed Mahmûd es-Savvâf, *Fâtihatü'l-Kur'an ve cüz'ü'câmm*, Cidde 1406/1985, s. 28-57; R. Paret, "Fâtiha", *EI²* (İng.), II, 841; Zuhûr Ahmed Azhar, "el-Fâtiha", *İDMİ*, XV, 2-7.

EMİN IŞIK

□ FIKIH. Fâtiha sûresinin namazda okunmasının gerekli olduğu hususunda fakihler arasında görüş birliği bulunmakla birlikte bu gerekliliğin derecesi, namaz rek'atlarına ve türlerine göre dinî hükmü, Fâtiha okumayı bilmeyen kimşenin durumu gibi konularda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Her ne kadar namaz ibadeti, genellikle Hz. Peygamber'den öğrenilen ve nesilden nesile intikal eden bir uygulamaya dayanıyorsa da bununla ilgili bazı hususlarda farklı yorumlara elverişli hadislerin ve uygulama örneklerinin bulunması fakihler ve hukuk ekolleri arasında görüş ve yorum farklılıklarının doğmasına sebep olmuştur.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre farz ve nâfile ayrımı yapmaksızın tek başına kılınan bütün namazların her rek'atında Fâtiha sûresini okumak farzdır. Çünkü Hz. Peygamber Fâtiha'sız namazın olmayacağını veya eksik kalacağını açıkça belirtmiştir (Müslim, "Şalât", 34-36, 38, 41; Ebû Dâvûd, "Şalât", 132; Tirmizî, "Şalât", 116). Hanefî mezhebine göre ise namazda Fâtiha'yı okumak vâcibtir. Bu mezhebin hukukçularına göre, "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" (el-Müzzemmil 73/20) meâlindeki âyet mutlak bir hüküm belirtmekte ve namazdaki Kur'an okuma (kıraat) şartının herhangi bir sûre veya sürenin bir bölümünün okunması ile yerine getirilebileceğini ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bu hükmün Fâtiha sûresiyle kayıtlı olması "nas üzerine ziyade" sayılmakta, bu da Hanefî usulünde nesih kabul edilmektedir. Nesih ise ancak kati bir delille mümkün olup yukarıda geçen ve haber-i vâhid durumunda olan hadislerle nesih câiz değildir. Diğer bir ifadeyle **rükûn*** seviyesindeki bağlayıcı bir hüküm ancak kesin delille sabit olur. Haber-i vâhid bir ameli vâcib kılrsa bile onu rükûn haline getirmeye yetmez. Sonuç olarak Hanefiler âyetin mutlak hükmüne dayanarak Kur'an'dan bir bölüm okumayı rükûn yani farz, hadislerle dayanarak